

Traumakonstruktionen

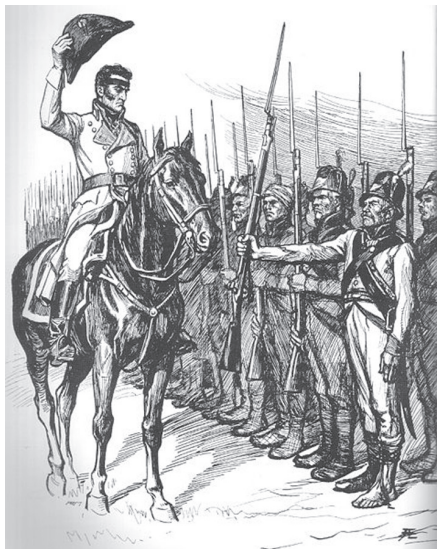
Svensk historieskrivning om rikssprängningen 1809

Henrik Edgren

Följden av finska kriget 1808–1809 blev som bekant att Finland förlorades för Sverige. I mängder av historiska framställningar har man i Sverige alltsedan slutet av 1800-talet lanserat fredsuppgörelsen i Fredrikshamn den 17 september 1809 som den sorgligaste fred vårt land någonsin slutit. Otaliga är de svenska historiker och opinionsbildare som därefter skrivit om förlusten av Finland som ett nationellt trauma eller en nationell katastrof i den meningen att man i hela Sverige, bland alla samhällsklasser och regioner, sörjde djupt att Ryssland erövrat den östra rikshalvan.¹ Inte minst har agendan satts utifrån Georg Carl von Döbelns så laddade avskedsord i Umeå i början på oktober 1809 i samband med de finska soldaternas hemförlovning:

Finnar! Med denna fred förloras tredjedelen av Svenska Kronans område; Sverige mister för alltid den stolta finska nation, sitt kraftigaste stöd. Ej nog dermed; Svenska arméen förlorar kärnan och betydligaste delen af dess krigsmagt. Moderlandet är krossadt, försänkt i sorg och saknad öfver oersättliga uppoffringar. Svenskar! Varen stolte över att hafva sett dessa finska lämningar.²

För general von Döbeln utgjorde nederlaget onekligen en militär katastrof, eftersom kriget förlorades; Sverige miste ”den stolta finska nation” och därmed sitt kraftigaste stöd. Huruvida det verkligen existerade en finsk, eller för den delen svensk, nation under det tidiga 1800-talet är högst diskutabelt, åtminstone utifrån den betydelse begreppet hade i slutet av samma århundrade då den nationalistiska tolkningen av rikssprängningen förfäktades som mest intensivt. Då förknippades nämligen nationell tillhörighet främst med språket och etniciteten.³ von Döbeln förefaller inte ha kopplat nationell tillhörighet till just språk och etnicitet. Han menade t.ex. med ”finnar” i första hand dem som, oavsett hemvist och språk, kämpade emot ryssarna under finska kriget.⁴

Döbeln vid Jutas, tuschteckning av Albert Edelfelt till *Fänrik ståls sägner*.

Vad det gäller ordet "Sverige" kunde det åren före 1809 allmänt betyda den västra riksdelen, men också vad som idag är Sverige och Finland. Med "Finland" avsågs ibland "egentliga Finland", ibland några län i den östra rikshalvan eller den östra riksdelen i en tämligen oklar bemärkelse. "Finne" och "svensk" kunde man vara utifrån språk, men också härstamning. Frågan är om allmogebefolkningen såg någon motsättning alls, beträffande nationell tillhörighet, i språken. Som kungens undersåtar och lutheraner, och därmed i grannmakernas ögon, var alla "svenskar". Poängen är följaktligen att begreppen finsk och svensk fick sina nuvarande betydelse senare under 1800-talet.⁵ Därmed blir det missvisande och kanske i viss mån anakronistiskt att analysera rikssprängningen utifrån sådana

nationalistiska utgångspunkter. Flera historiker har också diskuterat vikten av att göra upp med bilden av ett enhetligt Sverige och ett tillika enhetligt Finland vid tiden för finska kriget. Exempelvis den finske historikern Matti Klinge påpekar att denna föreställning är en nationalistisk skapelse från 1800-talet som projicerats bakåt i tiden. Den ger dessutom en missvisande bild av det gamla svenska rikets struktur och väsen. Han anser att det är mer fruktbart att utgå ifrån uppdelningen centrum/periferi när man beskriver förhållandet mellan olika delar i det svenska riket i början på 1800-talet. Då uppenbaras inte nationalstaterna Finland och Sverige i första hand. I stället framträder ett kärnområde som utgjordes av de svenskspråkiga delarna i Götaland, Svealand och västra Finland. Mot dessa stod såväl svensk- som finskspråkiga perifera områden som Småland, Dalarna, Västerbotten, Österbotten, Savolax, Karelen och Skåne. Rimligtvis uppfattades förhållanden och identiteter olika beroende på var man befann sig.⁶ Antagligen varierade uppfattningarna om förlusten av Finland var man hade sin hemvist.

Samtidigt har andra historiker, bl.a. Lars Elenius, vidhållit att förlusten av Finland var "en stor katastrof" i svensk historia. Han menar att den skapade "ett stort historiskt tomrum" i föreställningen om vad "den svenska nationen stod för". Detta resulterade i en sorts förträngningsmekanism och ett kompensationssträvande som alltifrån 1809 har styrt den svenska historiesynen på rikssprängningen i Finland. Elenius kallar det just för "ett nationellt trauma" som bemästras med ett selektivt minne.⁷

Ny forskning, som har granskat källor från 1810- och 1820-talen, har emellertid börjat ifrågasätta och problematisera det nationella traumats existens i dåtidens Sverige. Jan Samuelsson hävdar t.ex. att en senare tids nationalistiska värderingar i hög grad har genomsyrat forskningen kring 1809. Nutida nationalstater har ofta fungerat som en medveten eller omedveten måttstock mot vilken man mätt uppfattningarna om, och utvecklingen efter, freden i Fredrikshamn 1809.⁸ Åke Sandström poängterar att källmaterialet till stora delar tiger, vilket gör det svårt att fastställa hur den stora massan, eller den allmänna opinionen, förhöll sig till förlusten av Finland.⁹ I min egen forskning har jag funnit att exempelvis politiska tidningar under 1810- och 1820-talen förhöll sig förvånansvärt tysta och oengagerade i frågan om nederlaget i finska kriget. Där finns inga spår av ett nationellt trauma.¹⁰

Varför har då den svenska publiken så gärna, för att tala med historikern Ainur Elmgren, lyssnat till ”sagan om det förlorade Finland”?¹¹ Om det inte fanns ett sörjande över Finland i samtiden efter 1809 har det onekligen konstruerats senare, eftersom det är ett synsätt som under en lång tid kännetecknat, och ibland fortfarande kännetecknar, såväl akademisk som icke-akademisk historieskrivning om reaktionerna i Sverige efter finska kriget. Syftet med denna artikel är att historiografiskt spåra, undersöka och diskutera just uppkomsten av detta nationella trauma, men också andra synsätt bland 1800- och 1900-talshistoriker på hur man i Sverige under 1810-talet och decennierna därefter förhöll sig till förlusten av Finland.¹² På detta genomgripande historiografiska sätt har historieskrivningen i Sverige om rikssprängningen aldrig diskuterats tidigare.¹³

Historieskrivningen under 1800-talets första hälft

Skulden läggs på Gustav IV Adolf och krigsnederlaget tonas ned

Direkt efter statskuppen 1809, som onekligen var en konsekvens av nederlaget i finska kriget, gjorde de s.k. 1809 års män allt vad som stod i deras makt för att nedsabla den avsatte Gustav IV Adolfs politik under krigsåren.¹⁴ Ett arbete i denna anda var publicisten och ämbetsmannen Per Adolf Granbergs *Historisk tafla af f.d. konung Gustaf IV Adolfs senare regeringsår – del 3* (1810). Här lanserar Granberg Gustav IV Adolf som en vettvilling och liknar honom vid en löjlig och sinnessvag Don Quijote. Genom kungens blinda fanatism och det besinningslösa hatet mot Napoleon fördes Sverige, hävdar han, mot avgrundens brant. Granbergs arbete är viktigt i historiografiskt hänseende, då den bild som ges av den avsatte kungen ibland ordagrant reproducerades av svenska historiker i slutet av 1800- och början på 1900-talet.¹⁵

Åren närmast efter krigsnederlaget förekom i svensk opinion en viss revanschiver och det skrevs ibland om att Sverige snarast möjligt borde återer-

övre Finland.¹⁶ I denna revanschistiska anda bildades också Götiska förbundet år 1811 med målsättningen att återigen bygga upp den stolta svenska nationen och kanske även återta Finland. På grund av 1812 års politik, där kronprinsen Karl Johan lovade den ryske kejsaren Alexander att Sverige inte skulle sträva efter ett återerövrande av Finland, blev sådana opinionsyttringar impopulära hos den styrande makten. I underdånig anda reviderade därför Esaias Tegnér, en av de ledande gestalterna i Götiska förbundet, sin dikt "Svea" till att handla om att man hädanefter skulle sträva efter att "inom Sveriges gränser erövrade Finland åter".¹⁷ Det handlade således om att inrikespolitiskt, kulturellt och ekonomiskt återuppbygga den svenska nationen.

Förutom hos Tegnér och i några få tidningsartiklar, där olikheterna mellan de "svenska" och "finska" nationerna lyftes fram, var det tämligen tyst om rikssprängningen i den svenska opinionen under 1810- och 1820-talen.¹⁸

Att finska kriget och dess följder behandlades så sparsmakat förefaller lite märkligt med tanke på det stora nationella trauma som förlusten av Finland framställdes som ungefär hundra år senare. När de första seriösa historiska skildringarna om finska kriget kom på 1830-talet var det dessutom uppenbart att historieskrivningen till en början främst engagerade krigsveteraner som ville presentera sina tolkningar och minnen. Anmärkningsvärt är att ett av de första uppmärksammade verken (1835) skrevs av två ryska deltagare i kriget: Jan Peter van Suchtelen och dennes son Paul. Jan Peter var belägringsarméns chef vid intagandet av Sveaborg i mars–april 1808 och Paul medverkade i kriget som officer.¹⁹

Finland hamnar i fokus

En av de första krigsskildrarna därutöver var den unge kadetten Gustaf Uno-nius. I diktverket *Gustaf eller den finska flyktingen* från 1829 framställer han bl.a. Sveaborgs kapitulation och Borgå lantdag som exempel på hur många finländare alltför lättvindigt accepterade den ryska ockupationen. Med för-tvivlan redogörs för hur kämpaglöden i Finland var utslocknad sedan lång tid tillbaka. Diktjaget, Gustaf, flyr till Sverige och känner sig bedragen över att ha förlorat sitt finska fosterland. Han var "en af de svenska klingor, som icke brusto emot de ryska svärden".²⁰ Anmärkningsvärt är att Gustaf, som var född och uppvuxen i Finland, ändå beskrivs som "svensk" utifrån att han stred för det svenska riket. Detta är ännu ett exempel på hur språk och etnicitet inte var givna utgångspunkter när nationell identitet bestämdes i början på 1800-talet.

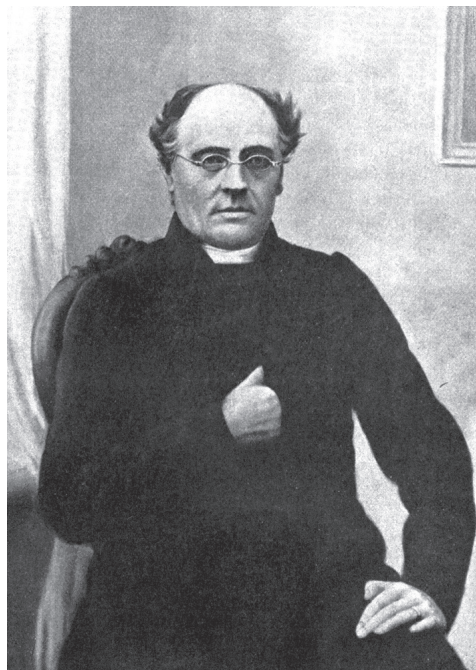
Vidare betecknar Gustaf viceamiralen Carl Olof Cronstedts kapitulation på Sveaborg som den dag då "ärans sol förrädiskt sjönk för Finland". Här förmedlas också att Finland förlorats på "ett skamligt sätt" och att Gustaf inte ville stanna bland dem som frivilligt gått med på att bli Rysslands undersåtar, dvs. accepterat Borgå lantdag.²¹

Andra skribenter vill istället rentvå de tappert kämpande soldaterna i kriget. Regementspastorn vid Savolax regemente, Carl Johan Holm, berömde exempelvis det hårt stridande soldatmanskapet; skulden för krigsförlusten låg hos den dåliga befälsföringen.²² I samma anda skrev den f.d. befälhavaren över Haparanda gränspostering, Gustaf Adolf Montgomery. Han menade att orsakerna till Finlands förlust främst låg i Gustav IV Adolfs inkompetenta ledarskap samt i den allmänt stora försumligheten i planeringen av Finlands försvar. Därtill framställdes Rysslands expansionsvilja som en viktig förklaring till krigets utgång.²³

Det var främst utifrån Montgomerys redogörelser som Johan Ludvig Runeberg skrev *Fänrik Ståls sägner* (del 1 1848, del 2 1860). Ännu mer än Montgomery betonade Runeberg soldaternas lojalitet, uppoffring och tapperhet. Även om *Fänrik Ståls sägner* mestadels är ren fiktion, fick de under åtminstone hundra år stor betydelse för hur man i såväl Sverige som Finland såg på finska kriget. Det gäller t.ex. den negativa uppfattningen om den finska arméns defensiva taktik och ledande befäls agerande. Den nationalistiska tonen, som genomsyrar hela verket, var knappast närvarande under kriget. Senare historisk forskning i såväl Sverige som Finland har också ifrågasatt Montgomerys, Runebergs och flera andras slutsatser om att den dåliga och fega befälsföringen, ytterst hos Gustav IV Adolf och chefen för den finska armén, Wilhelm Mauritz Klingspor, verkligen kan förklara krigsutgången.²⁴

Förutom Holm och Montgomery var bl.a. finlandssvensken, publicisten och sedermera kunglige bibliotekarien Adolf Ivar Arwidsson aktiv i den tidiga historieskrivningen om finska kriget och dess följder. Arwidsson, som mer eller mindre förvisats från sin docentur vid Åbo universitet och Finland i början av 1820-talet till följd av sin publicistiska och allmänt oppositionella finsknationalistiska verksamhet, redigerade och granskade såväl Holms som Montgomerys arbeten.²⁵

Just Arwidsson deltog i en tämligen hätsk historisk debatt i Sverige i slutet av 1830-talet, om vad förlusten av finska kriget egentligen betydde under 1810- och 1820-talen för den tidigare östra rikshalvan. Åsiktsutbytet inleddes med att professorn i medicin och Carl Johans Förbundets instiftare, Israel Hwasser, år 1838 diskuterade frågan om Finlands förening med Ryssland i skriften *Om allians-tractaten emellan Sverige och Ryssland år 1812. Politisk betraktelse öfver Nordens nuvarande ställning*. Hwasser berömde, kungatrogen som han var, Karl Johans initiativ att knyta vänskapliga förbindelser med den ryske kejsaren Alexander, trots att "kärleken till Finland och sorgen öfver dess förlust" var djupt rotade i den "Svenska nationalkänslan". Det är oklart bland vilka befolkningsgrupper och på vilket sätt den svenska nationalkänslan, enligt Hwasser, var sårad. Det förefaller ha varit något som måste sägas, eftersom man trots allt på ett förnedrande vis förlorat kriget om Finland.

Johan Ludvig Runeberg (1804–1877). Källa: Karl Warburg, *Svensk Litteraturhistoria i sammandrag*, Stockholm 1908.

Hwasser konstaterade också att det alltså hos "Svenska folket" förekom "nationalhat" och hämndlystenhet mot den ryska erövringen; förmodligen åsyftade han främst de ledande politiska skikten som närmast varit inblandade i kriget.²⁶

Vad gäller förklaringarna till krigets utgång menade Hwasser att Sveriges militära styrka att försvara Finland hade varit otillräcklig. Antagligen skulle Finland ha utsatts "för den ena fiendtliga invasionen efter den andra", om kriget vunnits. Han gick så långt som att påtala hur framtida krig med stormakten Ryssland riskerade att medföra de svenska och finska civilisationernas undergång. Just därför var det inte särskilt konstigt att man från finskt håll ingick en överenskommelse, dvs. Borgå lantdag i mars 1809, med den ryske tsaren. "Fostersonen" Finland ville visserligen inte vara otacksam mot sin "fosterfar" Sverige, men önskade ändå skiljas från faderns hus för att på egen hand söka sin lycka.²⁷

Till skillnad från Unonius, Holm och Montgomery fanns således inte hos Hwasser någon anklagelse om att de högre samhällsklasserna i Finland alltför lättvindigt underordnat sig ockupationsmakten. Tvärtom talade han om Finlands "emancipation" och framhöll att landet, på Borgå lantdag, slutit

en gynnsam fred och därmed övergått till att bli ”en stat för sig” med en egen representativ statsförfattning, en egen styrelseform och egna lagar. Här åsyftades det svenska lag- och förvaltningsmässiga arvet från 1734, 1772 och 1789 som gällde i Finland under autonomitiden. Därtill ansåg Hwasser att det finska folket börjat känna sig som en ”nationalpersonlighet”, vilket förstärktes av bestämmelserna från Borgå lantdag och kejsar Alexanders tal om att Finland hade upphöjts till en ”nation bland andra nationer”. Det fanns, enligt Hwasser, inget som talade för att Finland ”frivilligt och gerna” ville lämna sin status som storfurstendöme i det ryska imperiet för att åter ”införlivas med Sverige under samma förhållanden som före dess eröfring”. Om nu en sådan mening antogs vara ”allmänt rådande” i Sverige, hävdade Hwasser att den ”otvivelaktigt” var falsk.²⁸

Hwassers skrift väckte indignation hos Adolf Iwar Arwidsson som påtalade, under pseudonymen Pekka Kuoharinen, att Hwasser grundade sina synpunkter på ”ett slags tillhårdnad fantasi”.²⁹ Finland hade knappast slutit en separatfred med Ryssland på Borgå lantdag. Istället hade dess invånare tvingats till en sådan uppgörelse. Han liknade för övrigt Borgå lantdag vid ”ett korthus av politisk dikt Konst”, som redan var kullbläst med alla ”dess sido- och utbyggnader, med deras flyglar och förgårdar”. Här syftade Arwidsson på Hwassers slutsats att Finland övergått till att bli ”en stat för sig, med representativ statsförfattning, egen styrelseform och egna lagar”. Arwidsson betonade vidare hur censuren (införd 1829) och jakten på det fria ordet påverkade det politiska klimatet i Finland, som han faktiskt benämnde ”landskapet Finland”, negativt. Förhållandena i Sverige med 1810 års tryckfrihetslagstiftning var avsevärt bättre. Dessutom ansåg han att även om själva statsförbindelsen var bruten mellan Sverige och Finland, bestod ännu starka andliga och litterära band över Bottenhavet.³⁰

Fennoman som han var, spelade Arwidsson på nationalistiska strängar och menade att ”en helig känsla” förband de finska och svenska folkslagen, som i århundraden levt under samma styrelse. De hade delat ära och motgångar samt segrar och nederlag. Folken i Sverige och Finland hade en gemensam historia och Arwidsson menade att ett ”sådant fosterländskt förhållande” var likt ett mäktigt träd ”i hvars krona seklernas andar samtalat, och hvars rötter trängt ned till det inre af jorden”. Denna jord utgjorde, yttrade Arwidsson, ”folkets hjerta” medan trädet var ”den sanna national-känslan”.³¹ Med hänvisning till sin vistelse i Åbo år 1812 sade sig dessutom Arwidsson vara övertygad om att det fanns en gemensam röst inom alla ”folkklaser” i Finland om att man ville återförenas med Sverige.³² Förvånande är att Arwidsson överhuvudtaget inte skriver något om att ”national-känslan” på den svenska sidan sörjde förlusten av Finland och krävde en återerövring.

I Erinringar vid skriften om Borgå lantdag och Finlands ställning 1812 från

1839 utvecklade Arwidsson kritiken mot uppfattningen att man i Finland skulle ha uppnått någon som helst självständighet på Borgå lantdag. Han hänvisade till förenings- och säkerhetsakten från 1789 och menade att svenska folkets ostridiga rätt att ”med konungen rådslå, jämka, avslå och överenskomma” knappast kunde sägas gälla i Finland efter Borgå lantdag, även om nu vissa menade – alltså Hwasser – att de svenska lagarna fortfarande var rådande i Finland.³³

Hwasser blev inte svaret skyldig. I en skrift från 1839, *Om Borgå lantdag och Finlands ställning 1812*, påtalade han att Finland av egen vilja hade gått ur förbindelsen med Sverige vid Borgå lantdag, då man av kejsaren tillförsäkrats sin ”fäderneärvda” samhällsordning. Vad det gällde tvånget menade Hwasser att man i Sverige inte var mycket bättre, eftersom 1809 års svenska konstitution tillkommit ”under en revolutionsarmés sammanhållna svärd”.³⁴ Han var mycket irriterad över det ointresse som präglade Sveriges relation till Finland efter 1809. Sveriges välvilja kunde väl inte försvinna bara för att Finland upphört att vara en svensk besittning och efter att dess ekonomiska tillgångar inte längre var tillgängliga för styret i Stockholm? Tvärtom borde man i Sverige, enligt Hwasser, så mycket som möjligt bistå och uppmuntra det framväxande ”nationella Finska elementet”.³⁵

Geijer träder in i debatten

Även professorn i historia vid Uppsala universitet, Erik Gustaf Geijer, deltog i meningsutbytet mellan Arwidsson och Hwasser. Att Geijer lade sig i debatten gav givetvis diskussionen extra dignitet, eftersom han var en av samtidens viktigaste och mest inflytelserika politiska opinionsbildare. I en artikelserie i *Litteraturbladets* november- och decembernummer 1838 utgick han från skeendet under 1700-talet och hur ryssarna vid flera tillfällen gjort erövringar i Finland på Sveriges bekostnad. Han menade att Finland efter 1809 inte alls befann sig i ett så bedrövligt tillstånd som bl.a. Arwidsson hävdade. Den ryska regeringen och kejsar Alexander hade nämligen visat ett såväl ”nationellt” som ”konstitutivt” intresse för Finland.³⁶

Vidare menade Geijer, liksom Hwasser, att Finland blivit mycket svårförsvaret om det fortsatt vara en del i det svenska riket. Han ansåg därmed att det hade varit omöjligt och dumdrigt av Karl Johan att försöka återta Finland vid förhandlingarna i Åbo 1812. Således var Karl Johans balanspolitik ”den bästa under givna förhållanden och omständigheter”. Dessutom påtalade Geijer att relationerna mellan Ryssland och Sverige efter 1809 var bättre än på flera hundra år. Under 1700-talet hade nämligen ryska intressen på ett ”ovärdigt sätt” influerat svensk politik. Efter 1812 år gällde en annan ordning, nämligen värdiga förbindelser grundade på vänskap och offentliga fördrag. Geijer uttryckte: ”Jag anser uppriktigt oss hafva vunnit på bytet; så mycket

mer, som jag blifvit van att misstro det så kallade rysshätets demonstrationer i Sverige.” Därmed hoppades han också att Rysslands och Sveriges alla krig var till ända.³⁷ För Geijer var följaktligen förlusten av Finland oundviklig och innebar långtifrån någon katastrof. Däremot hade det varit förödande att i framtiden ”falla under ryskt ok”, vilket hade utgjort en påtaglig risk om Finland varit fortsatt integrerat med Sverige.³⁸

Geijers inträde i debatten föranledde ytterligare diskussioner om Finlands läge efter 1809 och innehållet i Borgå lantdag. Arwidsson fortsatte att skriva under pseudonym för att i viss mån kunna revidera tidigare uppfattningar huruvida de gustavianska författningarna var gällande i Finland, vilket han nu ansåg att de var. Tidigare hade Arwidsson alltså snarare hävdats motsatsen. I en skrift från år 1840 skriver han att kejsar Alexander också erkänt att Finland ägde ”stadgade grundlagar och en laglig konstitution”.³⁹ Förmodligen hade Geijers inhopps i debatten haft betydelse, eftersom han haft ett visst inflytande över Arwidsson under den senares vistelse vid Uppsala universitet på 1810-talet.⁴⁰

Debattstriden var dock ännu inte över. 1843 satte Paavo Suomalainen (alias C.F. von Burghausen) avtryck genom betonandet av att det var ”trams” att de svenska grundlagarna skulle vara gällande i Finland efter 1812. Kejsaren styrde godtyckligt, nästan enväldigt, och ständerna hade inte sammankallats sedan ”den skeppsbrutna lantdagen” i Borgå 1809. Därtill kritiserade han kraftfullt de hårda censurlagarna.⁴¹ Suomalainen sympatiserade följaktligen med den tidige Arwidssons uppfattningar om att Finland efter 1809 styrdes med strama tyglar av den ryska övermakten.

Intresset för Finland vaknar under Krimkriget

Under Krimkriget 1853–1856 blev Finland återigen ett hett diskussionsämne i den svenska opinionen. Nu handlade det emellertid inte särskilt mycket om själva krigsnederlaget 1809 eller om förhållandena mellan Sverige och Finland årtiondena därefter. Snarare innebar motsättningarna mellan i synnerhet Frankrike, Storbritannien, Sardinien och Osmanska riket på den ena sidan, och, på den andra Ryssland, en chans till en sista uppflammande återkomst av en svensk stormakt på den internationella scenen. Rysslandsfientligheten

Erik Gustaf Geijer (1783–1847). Källa: Erik Gustaf Geijer, *Samlade skrifter*. Band 1, Stockholm 1875.

blossade alltså upp igen, påhejad av en nyvaknad idé om nära brödraband mellan de nordiska folken. Revansch skulle tas för 1809 genom en återerövring av Finland. Det var framförallt i den liberala tidningspressen som sådana budskap lanserades, inte minst i tidningar som *Folkets Röst*, *Söndagsbladet*, *Aftonbladet*, *Handelstidningen* och *Östgötha Correspondenten*.⁴² *Aftonbladet* skrev exempelvis i maj 1854 att "Finlands gamla hjerta skall åter börja klappa vid åsynen af de gamla välkända svenska färgerna". I Carl Fredrik Ridderstads *Östgötha Correspondenten* utbasunerades: "Huru djupt rörande för hvarje känsligt sinne är icke Finlands söners längtan, att få en skymt af den blågula flaggan vid sina stränder."⁴³

Nu visade det sig snart att opinionen i Finland ingalunda instämde i de erövrarstämningar som fanns i Sverige.⁴⁴ Andra, främst i Finland födda och uppväxta debattörer som den tidigare omtalade Adolf Iwar Arwidsson, men även den unge journalisten och författaren Emil von Qvanten, ville se Finland självständigt eller kanske som en del i ett löst sammanfogat förbund av nordiska stater.⁴⁵ När det sedan stod klart att kriget fick sin huvudska deplats på Krim, och inte i Östersjöområdet, rycktes grundvalarna undan för en återerövring av Finland. Därmed tystnade det återigen om Finland, inte minst om finska krigets utgång och följder. Det skulle dröja trettioåren innan det blev aktuellt ånyo, nu företrädesvis genom uppmärksamheten från professionella historiker.

1800-talets andra hälft: det nationella traumat betonas

Under 1800-talets första hälft fördes således diskussionen om Sveriges förlust av Finland mestadels utanför det etablerade historikerskrået. Det var främst f.d. deltagare i finska kriget, dvs. publicister, ämbetsmän och andra intresserade som deltog i den historiska debatten, med Erik Gustaf Geijer som ett, i och för sig viktigt, undantag. Framförallt dryftades huruvida Finland vann eller förlorade på rikssprängningen, väldigt lite skrevs om hur man i Sverige såg på eller förhöll sig till förlusten av den forna östra rikshalvan. Något verbaliserande av ett svenskt nationellt trauma var inte synbart.

Avsaknaden av historikers engagemang i diskussionen kring finska kriget kan möjligtvis bero på att händelserna låg så pass nära i tiden att de inte ansågs utgöra historikernas arbetsfält. Det kan också förklaras av att historiedisciplinen i Sverige under det tidiga 1800-talet alltjämt var akademiskt svag. Det är först från 1800-talets andra hälft som universitetsämnet historia, och därmed den historiska forskningen, etableras på allvar. Det är nu den s.k. statsideologiska inriktningen på historievetenskapen börjar dominera. Historikern skulle alltså främst syssla med statslivet och dess funktioner: lag och rätt, förvaltning, administration, kungarnas politik, diplomati, samt råd och riksdagar.⁴⁶

Ungefär samtidigt som historievetenskapen slog igenom som akademisk vetenskap, blev också nationalismen som ideologi och meningsskapare allt viktigare. Inte minst från statlig horisont prioriterades vikten av att etniskt, kulturellt och politiskt lära Sveriges alla invånare att de var svenska medborgare med särskilda plikter och förmåner. Med hjälp av omfattande lärobokssatsningar som *Läsebok för folkskolan*, förmedlad från 1868 till Sveriges alla folkskolebarn, skulle samma medborgerlighet och nationella identitet spridas från Ystad till Haparanda. I konstruktionen av det nationella medvetandet blev historien central för att påvisa Sveriges aktningvärda ålder, heroiska förflutna och därmed höga status. I slutet på 1800- och början på 1900-talet frammanades därför på ett nytt sätt den nationalistiska vokabulären just i kombination med historien. Historiker förfäktade ofta att den svenska nationalkänslan var på väg att tyna bort och dö ut. Unionsfrågan, klassmotsättningarna mellan den framväxande arbetarklassen och dess konservativa motståndare samt emigrationen påvisade behovet av en nationell väckelse.⁴⁷

Generalstabens handlingar om Sveriges krig 1808–1809, som gavs ut mellan åren 1890–1922, är ett utmärkt exempel på hur framställningarna av finska kriget kan kopplas samman med historieämnets förändring, nationalismens genomslag och statens ökade intresse för historia som nationalistiskt verktyg. Generalstabens mycket noggranna kartläggning av krigskeendet utgjorde en av de första heltäckande skildringarna med en vetenskaplig ambition. Bevarat källmaterial från kriget presenterades tillsammans med förklaringar och beskrivningar av skeendet. Perspektivet var huvudsakligen krigshistoriskt och tyngdpunkten låg på operativa beslut. Exempelvis fokuseras starkt Sveaborgs kapitulation och bakgrunden till Klingspors agerande.⁴⁸ Utgivningen av detta enorma källmaterial passade väl ihop med samtidens forskningsideal om att historiker främst skulle arbeta med skriftliga spår av det förflutna och på så sätt vara nyskapande. När detta sedan kombinerades med redan etablerade nationalistiska utgångspunkter om det ideala med att i historieskrivandet kombinera den ”historiska sanningen” med ”fosterlandskärleken”, framställdes också rikssprängningen och förhållandet mellan Sverige och Finland decennierna därefter på ett nytt sätt i den svenska historieskrivningen.⁴⁹

Mycket mer detaljerat redogjordes, från 1880-talet, för statsförbindelser, händelseförlopp och diplomati. Detta gjordes, vilket inte var särskilt konstigt, med de statliga och nationalistiska ramar som gällde i slutet på 1800-talet. Det är utifrån sådana perspektiv som i synnerhet tre teman ständigt återkommer när finska kriget och dess konsekvenser behandlas i den historiska forskningen fram till 1960-talet. Dessa är: orsakerna till att Sverige förlorade Finland, fredsuppgörelsen i Fredrikshamn och dess betydelse för det dåtida Sverige och Finland, samt Jean Baptiste Bernadottes, eller Karl Johans, roll och politiska agenda när han väl anlände till Sverige hösten 1810 som ny tronföljare.

Orsaker till rikssprängningen

Vid fredsuppgörelsen i Fredrikshamn i september 1809 ställdes Sverige inför fullbordat faktum. Finland var militärt förlorat och det fanns inga möjligheter att återta det. Istället fick svenskarna vara nöjda med att de ryska trupperna under hösten 1809 lämnat Västerbotten. Hur hamnade Sverige i den omöjliga och förnedrande sitsen vid Fredrikshamn? Varför förlorades finska kriget? Det är ett ämne som ofta har diskuterats av svenska historiker och det gäller i synnerhet under 1900-talets första hälft. Ofta utgår resonemangen från den olycklige och störtade kungen Gustav IV Adolf.⁵⁰

Kungens utrikespolitik under Napoleonkrigen, där han så kategoriskt tog avstånd från förbindelser med Frankrike och Napoleon, har ofta varit föremål för skarp kritik. Detsamma gäller hans misslyckade genomförande av landstigningarna i södra Finland under sommaren 1808 samt hans insisterande på att fortsätta kriget på finsk mark 1809, vilket bl.a. resulterade i att han införde en ny krigsgärd. Som tidigare har diskuterats formulerades kritiken mot Gustav IV Adolf tidigt av 1809 års kuppmaakare för att legitimera störtandet av kungamakten, som enligt samtidens politiska morallära var ett av de största sveken som kunde begås.⁵¹ Därför måste man visa hur inkompetent och oduglig Gustav IV Adolf var.

Sentida 1800-tals- och tidiga 1900-talshistoriker som exempelvis Hugo Larsson, Carl Grimberg och J.W. Nilsson deltar i stora drag i klandrandet av kungen.⁵² Andra, som t.ex. Sam Clason och Anders Grade, fäster mindre tilltro till de negativa bilderna av Gustav IV Adolf som person. De är mer inriktade på handelspolitiska orsaker, alltså handeln med och beroendet av Storbritannien, i förklaringarna till Gustav IV Adolfs agerande och följderna för finska kriget. Clason diskuterar den allvarliga konflikten mellan kungen och hans närmaste ämbetsmän, exempelvis Carl Axel Trolle Wachtmeister, Carl Erik Lagerheim och Mathias Rosenblad.⁵³ Tidigare omnämnde Sten Carlsson, som bl.a. skrivit en biografi om Gustav IV Adolf, understryker hur kungens legitimitetiska, religiösa och jämviktspolitiska motiv resulterade i oenigheter med ämbetsmännen. Samtidigt tonar Carlsson ned handelspolitikens betydelse. Vidare framställer han kungen som sällsynt envis och emotionell, vilket inte minst påverkade hans destruktiva förhållande till Napoleon. Carlsson beskriver Gustav IV Adolf som en "idealist utan realpolitiskt sinne".⁵⁴

Vid en jämförelse mellan två upplagor av *Nordisk Familjebok* framkommer också såväl klandrande som mera ursäktande synpunkter på Gustav IV Adolfs betydelse för finska krigets utgång. I den andra upplagan 1909 omnämns kungen, av Ludvig Stawenov, som en "obegåvad och lynnssjuk man". Hans enväldiga styrelsesätt skapade en "ofosterländsk" stämning som gjorde det omöjligt att mobilisera den "nationella samling" i Sverige och Finland som varit nödvändig för att slå tillbaka den ryska ockupationsmakten, sägs

det. Som synes är det sena 1800-talets nationalistiska perspektiv uppenbart. Kungen klarade helt enkelt inte av att frammana tillräcklig nationalism för att rädda Finland. Dock är det inte enbart Gustav IV Adolf som kritiseras – även de nya makthavarnas ”slapphet” lyfts fram som förklaring till krigsutgången i augusti 1809.⁵⁵

I 1928 års tredje upplaga av *Nordisk Familjebok*, där texten är skriven av nämnde Anders Grade, är tongångarna emellertid annorlunda. Fördömandet av kungen är inte alls lika uttalat. Hans styre av Sverige, åtminstone fram till 1805, anses plikttroget och fruktbart. Grade menar att det därefter inträdde omständigheter, alltså Napoleonkrigen, som låg utanför kungens och Sveriges kontroll. Läget blev förtvivlat och Finland förlorades utan att så mycket fanns att göra.⁵⁶ Synen på krigets utgång som huvudsakligen ett resultat av Napoleonkrigens storpolitiska omvälvningar var en uppfattning som år 1927 hade liten utbredning bland svenska historiker.

Även om kungen fått mycket uppmärksamhet har forskningen också ventilerat många andra förklaringar till krigsutgången. Torvald T:son Höjer betonar t.ex. Storbritanniens ambivalenta hållning gentemot Sverige, de många diplomatiska misstagen som begicks åren före och under själva kriget, det bristfälliga militära ledarskapet i form av framförallt befälhavaren för den finska armén, Wilhelm Mauritz Klingspor, den ryska militära överlägsenheten, den klena försvarsviljan hos i synnerhet de högre samhällsklasserna i Finland, som bl.a. berodde på missnöje med hur man i Sverige behandlat Finland vad det gällde resurstilldelningen till kriget samt, inte minst, Cronstedts övergivande av Sveaborg.⁵⁷ Förlusten av Sveaborg spolieade den försvarsplan som byggde på en landstigning i södra Finland, understödd av fästningens trupper på cirka 7 000 man, dess omfattande vapenarsenal samt den stora eskadern av skärgårdsflottan placerad på Sveaborg, som var symboliskt mycket viktigt för den svenska försvarsviljan. Exempelvis Clas Theodor Odhner uttrycker det som att ”detta nesliga dåd spordes med djup harm av den finska hären”.⁵⁸

Svenska historikers diskussioner om orsakerna till rikssprängningen har främst förts i slutet på 1800- och början på 1900-talet. Kriget och dess förutsättningar har intresserat få forskare och skribenter därefter. Ett viktigt undantag är Martin Hårdstedt. Hans avhandling från 2002, om finska krigets underhållsmässiga förutsättningar, har tillfört flera nya perspektiv och slutsatser om kriget. Han menar exempelvis att de viktigaste förklaringarna till rikssprängningen ligger i att det svenska underhållssystemet inte klarade av att fungera offensivt under snabba förflyttningar. Genom en större satsning på att sjövägen, under sommaren 1808, transportera proviant, vapen och manskap till södra Finland hade kriget kunnat få en annan utgång. Resursbrist gav emellertid inga sådana möjligheter. Stora militära insatser var som bekant också riktade söderut mot Danmark och västerut mot Norge. Sverige förlorade helt

enkelt kriget främst därför att landtransporterna och de kustnära sjötransporterna från magasinerna i de norra delarna av Österbotten, eller från Västerbotten, inte var tillräckliga för att ge Klingspor nödvändigt handlingsutrymme.⁵⁹

Fredsuppgörelsen i Fredrikshamn

Finska krigets avslutande fredsförhandlingar inleddes i Fredrikshamn den 14 augusti 1809. Representanter på den svenska sidan var den f.d. ambassadören i S:t Petersburg, Curt von Stedingk, och Fredrik Skjöldebrand, militär och politiker samt en av 1809 års män. Från den ryska sidan kom utrikesministern Nikolai Rumjantsev och diplomaten David Alopæus, som under kriget varit ryskt sändebud i Stockholm. Förhandlingarna pågick i flera veckor och den stora stötestenen var gränsdragningen i norr. Det handlade alltså framförallt om vilken älv som skulle utgöra gränsen mellan Sverige och storfurstendömet Finland. Från rysk sida insisterades på Kalix älv, medan svenskarna helst ville ha Kemi älv som gräns och vägrade medge mer än Torne älv som sista utpost. Därtill fanns vissa svenska förhoppningar om att Sverige skulle få behålla Åland.

Efter långa förhandlingsomgångar, där den svenske chefsförhandlaren von Stedingk blev allvarligt sjuk, accepterade slutligen Rumjantsev och Alopæus, med kejsar Alexanders goda minne, Torne och Muonio älvar som gräns. Det bestämdes vidare att Sverige skulle sluta fred med Rysslands allierade Danmark och Frankrike samt inträda i kontinentalsystemet. Därtill utfärdades en allmän amnesti för alla civila och militära befattningshavare verksamma under kriget. Det innebar till mångas förtret att Sveaborgs befälhavare, viceamiral Carl Olof Cronstedt, inte kunde ställas inför rätta. Den 17 september 1809 undertecknades fredsfördraget och därmed hade Sverige förlorat sin östra rikshalva, dvs. en tredjedel av territoriet och en fjärdedel av befolkningen. Åland kom under ryskt styre och Torneå samt Muonio älvar utgjorde den nya riksgränsen i norr. Hur har man då i svensk historieskrivning tolkat denna fredsöverenskommelse och dess omedelbara konsekvenser?

I historieskrivningen under 1900-talets första hälft om Fredrikshamsfreden framkommer tydligt den utpräglade nationalistiska inriktningen. Torvald T:son Höjer menar t.ex., så sent som 1954, att freden i Fredrikshamn för en ”modern betraktare” skulle kunna se ut som enbart en skilsmässa mellan två länder, som förr eller senare måste ta avsked från varandra, men att en sådan uppfattning i själva verket är ”anakronistisk”. Därtill hävdar Höjer att det är långtifrån säkert att Finland skulle ha utvecklat någon egen nationalism, om det fortfarande tillhört det svenska riket. Apropå den nationella katastrofen för Sverige yttrar han att det omöjligt kan ”förnekas, att freden i Fredrikshamn innebar en amputation av den svenska statskroppen och att den upp slog sår, som idag äro oläkta”.⁶⁰

Onekligen utgår Höjer ifrån det tidiga 1900-talets statsnationalistiska tolkning av rikssprängningen. Den för dylika sammanhang vedertagna kroppsmetaforiken, representerad av begreppet "amputation", ger en bild av en stormakts långsamma stympning och såren av denna nesa som allvarliga och ständigt infekterade. Han nämner ingenting om att Finland fick chansen att under 1800-talet i relativ lugn och ro utvecklas mot en modern självständig statsbildning. Sveriges välbefindstillväxt underlättades också av att kriget mot Ryssland om Finland var över. Detta är emellertid inte relevant för Höjer, eftersom den historienationalistiska vurmén handlade om att betona Sveriges starka status som nation – då var det givetvis en stor skam och förnedring att Finland kapats från den svenska statskroppen. Knappast kan förnärmelsen uttryckas tydligare än hos Odhner, som 1899 yttrade dessa ord i en lärobok för realskolan beträffande fredsutgåelsen:

Det var den hårdaste fred Sverige någonsin slutit. Det hade slutligen lyckats ryssarne att fränrycka Sverige det finska broderlandet, som i 500 år delat ljuft och ledt med Sverige och troget stått vid dess sida i växlande skiften. De gamla fosterbröderna, som så ofta blandat blod med hvarandra och hade så många minnen gemensamma, måste från denna stund vandra skilda vägar.⁶¹

Även för Odhner är freden en katastrof. Med att "ryssarne slutligen" lyckats erövra Sverige avser han förmodligen de många kriget mellan Sverige och Ryssland på 1700-talet. Anmärkningsvärt är att Odhner i andra läroböcker, inriktade mot folkskolan, även skrev att "sveket" hade bidragit till krigsförlusten. Antagligen avsåg han Cronstedts övergivande av Sveaborg, "Nordens Gibraltar", och hur högre samhällsklasser i Finland relativt lättvindigt accepterade den nya överheten. I samma läroböcker för folkskolan framställdes dessutom Finland som "det kära broderlandet", och inte enbart som "broderlandet".⁶² Vidare värt att notera är hur Odhner, i citatet ovan från läroboken för realskolan, liknar Sverige och Finland vid "fosterbröder" som alltså inte förenas av de närmaste brödrabanden, även om gemensamma strider och umbäranden gjort banden starka. Inte heller Odhner är intresserad av att diskutera de fortsatta förbindelserna mellan Sverige och Finland efter 1809. Han konstaterar mycket kortfattat att "finnarne" med "undergifvenhet" fogade sig i sitt öde och att ryssarna med "hofsamhet" lät Finland behålla sina gamla fri- och rättigheter.⁶³

Att förlusten av Finland betraktades som ett allvarligt nationellt trauma i slutet av 1800-talet var inte särskilt konstigt. Fredrikshamnfreden 1809 innebar något av den sista spiken i kistan för den svenska stormaktsdrömmen. Med det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets nationalistiska vokabulär, och nationalistiska kris, kunde rikssprängningen inte innebära något annat än en nationell katastrof.

En annorlunda nationalistisk tolkning presenteras för övrigt av Harald Hjärne i slutet av 1910-talet. I samtidens anda ser han fortfarande förlusten utifrån det nationella perspektivet, men han framställer den snarare som en vinst för Sverige. Det handlade dock inte om att Sverige under 1800-talet slapp kostsamma krig mot Ryssland; i stället skulle svenskarna skatta sig lyckliga för att ha undgått den finska "nationalitetsrörelsen, som utan tvifvel hade utvecklat sig och måhända utmynnat i en obehaglig språkstrid om Finland hade stannat kvar under Sveriges statsmakt".⁶⁴ Det är alltså nationalismens för staten så uppsplitande följder, här i form av språkstrider, som Hjärne mest befarar. Sådana nationskonflikter hade utspelats på många håll i Europa i slutet av 1800- och början på 1900-talet och var självfallet mycket aktuella för Hjärne och andra i hans samtid.⁶⁵

Sten Carlsson anser att den ryska erövringen av Finland var en oundviklig del i det storpolitiska spelet under Napoleonkrigen. Han är, på det tidiga 1960-talet, en aning vacklande i sin inställning till huruvida rikssprängningen ska ses som en nationell katastrof. Å ena sidan anser han att förlusten av Finland trots allt innebar en viktig period av fred och välstånd för Sverige under 1800-talet. Han hävdar också att de ekonomiska konsekvenserna inte blev särskilt allvarliga, eftersom handeln över Bottenhavet bestod. Därtill anser han att Borgåuppgörelsen utgjorde ett värn mot den "ryska despotismen". Å andra sidan hävdar Carlsson att freden i Fredrikshamn var den hårdaste fredsuppgörelsen i Sveriges historia, eftersom bortåt en miljon undersåtar för alltid lämnade landet. Trots allt var det höjt över allt tvivel att en bevarad politisk gemenskap avsevärt skulle ha stimulerat såväl Sveriges som Finlands ekonomiska expansion under 1800-talet.⁶⁶

Tongångarna om nationell katastrof har avtagit betydligt i akademiska historiska framställningar i slutet på 1900-talet. I Lars Arne Norborgs *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen*, som lästes av många universitetsstudenter i Sverige i slutet av 1900-talet, heter det:

Freden innebar en förlust av en tredjedel av landets dåvarande yta och mer än en fjärdedel av dess befolkning. Gränsen kom att sammanfalla med den nuvarande svensk-finska gränsen. Avträdelsernas storlek gör på oss ett intryck närmast av katastrof men förefaller inte ha uppfattats så av samtidens människor. Europas politiska karta befann sig under Napoleontiden i ständig och snabb förändring, och andra konjunkturer kunde, rätt utnyttjade, leda till nya mer positiva förändringar.⁶⁷

Det är oklart vilka källor Norborg utgår ifrån, men borta är den nationella katastrofstämningen där den "svenska" statskroppen sägs ha amputerats och på ett hårt sätt förlorat sitt "broderland"; istället betonar han hur den

politiska kartan under Napoleonkrigen förändrades snabbt och konjunkturställningar snarare kunde ”leda till nya mer positiva förändringar”. Enligt detta synsätt fanns det vinster att göra av fredsuppgörelsen, vilket såväl Sverige som Finland också gjorde under 1800-talet. Norborg öppnar därmed för en annorlunda tolkning, jämfört med det tidiga 1900-talets historienationalistiska vurm, av hur man i samtidens Sverige uppfattade rikssprängningen.

Att Norborg, och flera med honom, inte utgick ifrån ett nationellt katastrofperspektiv är ingen tillfällighet. Det hänger säkerligen samman med hur det akademiska historieämnet i Sverige utvecklades från 1960-talet. Historieforskningen lämnade, något förenklat, den statsideologiska utgångspunkten för att mer fokusera på samhälls- och socialhistoria. Om den kartläggande ambitionen hade dominerat fram till 1960-talet, blev forskningen därefter alltmer fråge- och problemorienterad.⁶⁸

Efter fredsuppgörelsen i Fredrikshamn var onekligen Sveriges tid som imperial stormakt i Nordeuropa till ända. Svenska historiker har därför skrivit mycket om hur Sverige därefter lade om sin utrikespolitik i skandinavisk riktning med hjälp av fredliga förbindelser med kejsar Alexanders Ryssland. I sådana diskussioner har Karl Johan och 1812 års politik blivit viktiga utgångspunkter.⁶⁹

Karl Johans roll och 1812 års politik

Eftersom nederlaget i finska kriget i slutet på 1800- och början på 1900-talet beskrevs och kanske även uppfattades som ett nationellt trauma, ägnades mycken uppmärksamhet åt huruvida det fanns några planer på och möjligheter till att bearbeta och bota detta trauma, dvs. främst genom att återerövra Finland. Enligt Karl Johan-biografen Torvald T:son Höjer var det entydigt såväl för ledningen som för den ”allmänna opinionen” att Sverige endast kunde vara säkert genom en återerövring av Finland, eller åtminstone av Åland.⁷⁰

I forskningen har det blivit centralt att diskutera hur den nye kronprinsen formade utrikespolitiken. Vid flera tillfällen, huvudsakligen på 1940- och 1950-talen, har ledande historiker debatterat om Karl Johans avsikter med den utrikespolitiska helomvändning som 1812 års politik innebar.⁷¹ Ibland har debattvägorna gått höga och så här uttryckte sig t.ex. Sten Carlsson om i synnerhet Sture M. Wallers, enligt Carlsson, slarviga empiriska arbetssätt med källmaterialet från Åbo möte hösten 1812:

I själva verket gäller det för forskaren att bland myllret av källor och händelser välja ut några få avgörande – naturligtvis utan att rycka dem loss från sitt sammanhang. En analys av dessa huvudmoment är vetenskapligt mer fruktbar än ett hopande av allsköns otillräckligt sovrat källmaterial.⁷²

Det har alltså stötts och blötts om Karl Johan hade någon färdig utrikespolitisk agenda när han anlände till Sverige, hur länge han hyste planer på att med Napoleons hjälp återerövra Finland eller om han direkt insåg att ett Finland i fortsatt förening med Sverige riskerade att leda till fler kostsamma och förödande krig mot Ryssland, hans vänskapliga förhållande till kejsar Alexander och hur de två vid Åbo möte 1812 kom överens om framtida fredliga förbindelser mellan Sverige och Ryssland, om hur Karl Johan, möjligtvis till följd av de goda kontakterna med kejsar Alexander, underlät att sätta hård press mot honom när Napoleon hade anfallit Ryssland år 1812, och därmed missade chansen att åtminstone återförena Åland med Sverige.⁷³

Karl Johans politik att balansera mellan stormakterna Storbritannien och Ryssland, senare alltså etiketterad som 1812 års politik, har i historieskrivningen skärskådats på många olika sätt. Inte minst har paralleller dragits mellan Karl Johans balanspolitik och den neutralitetshållning som kännetecknade svensk utrikespolitik under 1900-talet. Betydelsen av att Karl Johan inte hade några känslomässiga bindningar till Finland har också betonats. Det var kartbilden som styrde hans militära strategi. Han såg naturens utseende som avgörande för de politiska gränserna mellan olika stater. Bottenhavet och Kvarken utgjorde en naturlig gräns för den skandinaviska halvön mot öster. Norge och Sverige hörde självklart ihop, med Atlanten som barriär i väster.⁷⁴

Ju längre tid som förflutit efter 1809, desto mindre uppmärksamhet har forskningen ägnat åt förhållandet mellan Sverige och Finland. I 1812 års politik ingick som bekant en omsvängning av den svenska utrikespolitiken västerut, dvs. mot Norge och Skandinavien. Nu skulle brödrabandet mellan Sverige och Norge stärkas på alla upptänkliga sätt. Så här uttrycktes det för övrigt i en svensk tidning, *Allmänna Journalen*, år 1814:

Är detta väl min bror? Är det väl du, o Nore?
Oss badar samma sjö, oss härdar samma Bore,
vi hägnas, begge två, af samma polers bloss,
och Seve skiljde ej, men sammanlödde oss.⁷⁵

Med andra ord har svenska historiker varit avsevärt mer angelägna om att belysa tillkomsten av unionen med Norge, än att studera hur kontakterna mellan Sverige och Finland förändrades och kanske också utvecklades under 1810- och 20-talen. Det är först under senare år som de fortsatta förbindelserna mellan Sverige och Finland efter 1809 har studerats närmare.

1900-talets andra hälft: de nationalistiska utgångspunkterna börjar överges

Uppenbart är att den historiska forskningen efter 1960, vad gäller rikssprängningen, allt mindre har sysslat med statsideologiska perspektiv där kungar, krig och diplomati har utgjort utgångspunkt. Undersökningsområdena har förändrats och de studerade tidsperioderna har förlängts. Dessutom har det skrivits avsevärt mindre om finska kriget och de närmast följande åren. Historiker har framförallt diskuterat de långsiktiga konsekvenserna och inte så mycket uppehållit sig vid själva kriget i sig, fredsfördragen eller de diplomatiska förbindelserna mellan Karl Johan och Alexander. Däremot har man ofta utgått ifrån 1812 års politik och dess följder för hela Norden under 1800-talet. Dessa perspektivförändringar har framkommit i flera tvärvetenskapliga och internationella forskningsprojekt samt konferenser där svenska, finländska och andra nationaliteters forskare deltagit. Resultatet har blivit flera antologier.⁷⁶

De långsiktiga konsekvenserna av 1812 års politik

En historiker som tar upp just 1812 års politik i ett längre tidsperspektiv är Torkel Jansson. Han menar bl.a. att den omöjligen hade kunnat genomdrivas på 1890-talet, då politiken nära nog överallt i Europa var nationalstatlig eller statsnationalistisk. Det var inte Karl Johans politik år 1812, och inte heller Rysslands finskvänliga inställning 1809–1811. Den var enbart statlig, vilket är långtifrån detsamma som nationalistisk. Jansson framhåller vidare att det centrala med 1812 års möte i Åbo var att Karl Johan och kejsar Alexander visade varandra ömsesidig respekt, vilket resulterade i att Finland därefter fick utvecklas efter en ”svensk tradition”.⁷⁷ Ämbetsmannen och författaren Stig Ramel har för övrigt, mycket träffande, ifrågasatt benämningen 1812 års politik, som i så hög grad har förknippats med ett fredligt och neutralt Sverige. Han menar att det vore bättre att tala om 1815 års politik, eftersom Sverige flera gånger efter 1812 var inblandat i stridigheter. Det gällde exempelvis 1813 under Napoleonkrigen och hösten 1814 mot de unionsovilliga norrmännen.⁷⁸

Torkel Jansson har också i ny forskning ifrågasatt användbarheten av begreppet rikssprängning, då banden mellan Sverige och Finland i många kulturella, ekonomiska och politiska sammanhang var mycket starka under hela 1800-talet och knappast kan sägas ha ”sprängts” efter 1809. Han syftar då på kulturellt gemensamma författare som Frans Michael Franzén, Johan Ludvig Runeberg och Zachris Topelius. Dessutom påpekar Jansson att handeln mellan Sverige och Finland fortsatte att blomstra och utvecklas efter 1809. Vidare, vad det gäller politiken, tillhörde Finland givetvis ett annat rike, men när den finska staten successivt etablerades inom kejsarriket hämtades ofta inspiration och förebilder från hur myndigheter och statliga organ organiserades i

Sverige. Det handlade om allt möjligt som ansågs behövas styras upp från statlig horisont, som exempelvis avverkning av skog, organisation av fångelser eller bestämmelser rörande prostitution och veneriska besiktningar. Beträffande lagstiftningen i Finland skedde inte någon rikssprängning efter 1809. Huvuddelen av 1734 års *Sveriges Rikes Lag* gällde i storfurstendömet under hela autonomitiden och givetvis också därefter. Den omtrycktes dessutom ideligen, ibland till och med i pocketupplagor, och blev de finländska konstitutionalisternas värn mot en alltmer russifierande kejsarmakt.⁷⁹

Den tidigare omnämnde Lars Elenius har också i ett längre tidsperspektiv dryftat rikssprängningen. Fokus för Elenius är historieskrivningen i Sverige om de cirka 500 år då Sverige och Finland utgjorde ett enda rike, en enhet.⁸⁰ Ett sätt att hantera nederlaget 1809 var, enligt Elenius, att efter 1809 betrakta det kvarstående Sverige som mer genuint och kvalitativt bättre än det gamla svenska riket, där ju också Finland ingick. Finland måste då gradvis monteras bort ur det historiska minnet, vilket redan Erik Gustaf Geijer sys-selsatte sig med på 1830-talet. Syftet var att visa hur det som blev kvar efter rikssprängningen var "det naturliga Sverige".⁸¹ Invånarna i Finland blev helt enkelt främmandegjorda. Elenius uttrycker det som att de förvandlades till ett östligt och primitivt folk med ett annorlunda språk. Finländaren blev kort sagt "den andre" och utgjorde därmed ett främmande element i den svenska nationen.⁸²

Finska historiker som Matti Klinge, Lauri Karvonen och älänningen Olle Sjöstrand har också påtalat det anmärkningsvärda i den svenska "historiepsykologiska" omvärderingen av Finland efter 1809. De menar att skillnader mellan Sverige och Finland söktes djupt i annalerna och att det gick så långt att man i svensk historieskrivning från 1830-talet såg statsförhållandena under korstågens tid, då de finska områdena en gång inlemmades i det svenska väldet, som en indelning i två riksdelar, förutbestämd att en gång falla samman. Tankemönstret utgår ifrån att det existerade ett gammalt och enhetligt svenskt rike vars geografiska gränser och nationaliteter sammanföll med det Sverige som skapades efter 1809. Detta gamla Sverige erövrade sedan med militär makt det Finland som antogs vara samma politiska enhet som bildade storfurstendöme i det ryska imperiet efter rikssprängningen. Att detta inträffade år 1809 var snarast en tillfällighet; det hade kunnat realiseras när som helst p.g.a. det svenska rikets onaturliga förening av två vitt skilda nationer.⁸³

Opinionsyttringar under 1810- och 1820-talen

Som tidigare påpekats finns flera anledningar att kritiskt ifrågasätta uppfattningen om att man i Sverige direkt efter 1809 såg på förlusten av Finland som ett "nationellt trauma". Åke Sandström har, vilket jag underströk inledningsvis, tagit upp hur man i Sverige bemötte nederlaget i finska kriget.

Han poängterar vikten av att vara försiktig med tolkningar och slutsatser om nationell identitet och självsyn i Sverige under tidigt 1800-tal vad det gäller förhållandet mellan Sverige och Finland, eftersom sådana utgångspunkter är synnerligen ”subjektiva” och ”oprecisa”. Källorna är ofta begränsade, ibland motstridiga.⁸⁴ Sandström understryker således att synen i Sverige på Finland, efter Napoleonkrigen, är svår att kartlägga. Fler faktorer än de direkta politiska följderna måste analyseras, t.ex. att den nya konstitutionen, pressens framväxt och kommunikationernas modernisering – i form av kanaler och järnvägsbyggande – förmodligen också påverkade hur man i Sverige uppfattade förlusten av Finland under 1800-talet.⁸⁵

Sandström visar vidare att de samtida politiska tidningarna under finska kriget, t.ex. *Post och Inrikes tidningar* och *Journal för Litteraturen och Theatern*, innehöll information om slagens utgång, även beträffande det nesliga övergivandet av Sveaborg. Han poängterar hur de yttre reaktionerna på den uteblivna krigslyckan för en sentida betraktare förefaller något märkliga och irrationella. Här hänvisar han exempelvis till Bernard von Beskows memoarer där det framhålls att societetskretsarna i Stockholm under vintern och våren 1808, då finska kriget nyss inletts, mest eftersträfvade att framstå som ”Nordens fransmän” genom spektakel av olika slag som baler, ordenssammankomster och teatertillställningar. Sandström refererar också till ett samtal mellan Georg Carl von Döbeln och Malla Montgomery Silfverstolpe, där den förre lär ha understrukit att all denna stockholmska pompa och ståt knappast bistod den finska armén.⁸⁶

Stockholmarna avfirade statskuppen 1809 rejält och när den nya regeringsformen antogs den 6 juni eskalerade festligheterna. Detta överskuggade på många sätt den omständigheten att ryska trupper befann sig i Grisslehamn, bara ett tiotal mil från Stockholm, i slutet på mars 1809 och att stora ryska truppenheter huserade i Västerbotten under vår, sommar och tidig höst samma år. Den västra armén, som under general Adlersparre hade tågat från Karlstad till Stockholm för att tvinga fram statskuppen, översköldes av ett större medaljregn än den finska armén.⁸⁷ Det väckte också förvåning i samtiden, menar Sandström. Kort sagt firades statskuppens genomförande och konstitutionens tillkomst mycket mer än vad förlusten av Finland sörjdes.⁸⁸ Firandena kan dock, hävdar Sandström, ha tjänat flera syften: att gjuta mod i hemmaopinionen, att dölja vissa personers och institutioners tillkortakommanden, främst Klingspors och den finska arméns misslyckande samt att hjälpa undersåtarna att snabbast möjligt glömma den bistra verkligheten.⁸⁹

Sandström har, liksom många andra historiker, diskuterat Götiska förbundets bildande 1811 och dess inledande fokus på att återerövra Finland. Han menar att det var just detta sällskap som tog på sig det långsiktiga arbetet med att konstruera en nation av det som återstod av det gamla riket.⁹⁰ Emellertid

måste det påtalas att de fåtal intellektuella som var medlemmar i Götiska förbundet knappast representerade ett allmänt svenskt nationellt trauma eller sörjande över förlorandet av Finland.

Sandström poängterar också hur tyst det var i Sverige om den östra riksdelen under 1810- och 1820-talen. Det avsöndrade Finland tar upp ett vida mycket mindre utrymme i det bevarade källmaterialet, exempelvis i politiskt tryck, än vad man skulle kunna förmoda med tanke på den dramatiska utgången av kriget. Sandström säger sig nästan få ett intryck av att Finland inte hade varit en del av Sverige. Trots denna tystnad menar Sandström att åtskilligt ändå pekar mot att det handlade om att läka den sårade svenska nationalstoltheten hos den minoritet som utgjorde den svenska opinionen. Han saknar dock empiriska exempel på sådana uppfattningar.⁹¹

Jag har också, i mina studier om den opinionsbildande tidnings- och pamflettlitteraturen under 1810- och 1820-talen, diskuterat hur påfallande lite det skrevs om Finland i Sverige. Ibland berördes ekonomiska omständigheter och vid flera tillfällen, i synnerhet på 1820-talet, var man angelägen om att betona skillnaderna mellan "den svenska" och "den finska" nationen. I den politiska tidningen *Granskaren*, för övrigt pekuniärt understödd av Karl Johan, framfördes uppfattningen att man knappast fann större skillnader i språk, kultur, lynne eller "odlingsgrad" mellan två angränsande folkslag, än just mellan svenskar och finländare. Det var mest en bedrift att det svenska riket, trots alla dessa olikheter, bestod under så lång tid. Antagligen var skribenten, med Karl Johans goda minne, ute efter att tvätta bort Finland från Karl Johans skandinavistiskt inriktade politik. Samme publicist ansåg för övrigt att förlusten av Finland inte var allvarligare än Skånes avknoppning till Danmark på 1300-talet eller att Sverige förlorade Svenska Pommern efter Napoleonkrigen.⁹²

Jag har också visat hur man från svenska myndigheters sida slog ned hårt på politiker och skribenter som under tidigt 1810-tal omnämnde återerövring av Finland. Det var en del i 1812 års politik, där Karl Johan som bekant lovat kejsar Alexander att aldrig försöka återerövra Finland. Emellertid hade Sverige från mars 1810 en modern tryckfrihet, och även om det fanns möjligheter att dra in tidningar och bestraffa publicister som utmanade 1812 års politik visar exempel från tidigare perioder av repression att skribenterna var mycket skickliga i att undvika lagens långa arm genom att använda allegorier, metaforer och liknelser. Det måste därför ses som uppseendeväckande att det nästan helt saknas artiklar om hur bra det hade varit med Finland i förening med Sverige, hur Sverige hade haft nytta av de finska provinserna, hur tappert den finska armén kämpat mot den ryska övermakten etc.⁹³

Här vill jag framhålla att jag alltså inte, vilket Mikael Alm påstår i *Historisk Tidskrift*, hävdar att tidningarnas tystnad och ointresse representerar uppfatt-

ningar hos det svenska "folkdjupet". Empiriska belägg för sådana slutsatser lär vara mycket svåra att hitta. Istället poängterar jag, vilket Alm verkar ha valt att inte läsa, att "man egentligen vet väldigt lite om hur de bredare befolkningslagren årtiondena efter 1810 uppfattade rikssprängningen". Min slutsats är att man, utifrån innehållet i tidningarna, åtminstone måste problematisera den så ofta hävdade uppfattningen att förlusten av Finland i samtiden sågs som "en stor nationell katastrof", en ståndpunkt Alm alltså förfäktar utan några källhänvisningar över huvud taget.⁹⁴

Fortsättningsvis har Sandströms forskning understrukit att det är först under 1830-talet som Finland återigen börjar diskuteras på allvar i svensk politisk press, främst genom det nystartade *Aftonbladet* som snart profilerade sig som synnerligen Rysslandsfientligt.⁹⁵ Forskning om Sverige under Krimkriget har också, som sagt, uppmärksammat att Finland blev högaktuellt igen i den politiska diskussionen. Vid denna tid gavs rentav tidningen *Rysshataren* ut. Framförallt från liberalt håll eftersträvade en återförening av Finland med det svenska riket.⁹⁶ Då har vi emellertid kommit långtifrån finska kriget 1808–1809 och uppfattningarna i Sverige under åren närmast därefter.

Det sociala och ekonomiska utbytet mellan Sverige och Finland efter 1809

Utöver undersökningar om opinionsyttringarna har andra studier om rikssprängningens följderna bl.a. handlat om det sociala och ekonomiska utbytet mellan Sverige och Finland åren närmast efter. Kari Tarkiainen visar att detta var tämligen livligt under 1810- och 1820-talen. Det handlade om migration, giftermål, studentutbyten och, inte minst, en blomstrande handel.⁹⁷ Jan Samuelson har närmare granskat just migrationen hos samhällets elitskikt – särskilt bland officerare, präster och civila ämbetsmän – mellan Sverige och Finland på 1810-talet. Han är framförallt inriktad på de sociala nätverkens stora betydelse och menar att i synnerhet dessa förklarar flyttbesluten mellan Sverige och Finland. Antalet äktenskap mellan boende i Sverige och Finland minskade efter 1809, vilket tyder på att gamla nätverk bröt samman och att nya skapades. De som flyttade gjorde det sannolikt mest av ekonomiska och sociala orsaker, och inte utifrån politiska eller nationalistiska skäl – man bosatte sig där karriärmöjligheterna och framtidsutsikterna var mest lovande.⁹⁸

Att nyansera uppfattningen om det nationella traumat

Syftet med denna artikel har varit att historiografiskt spåra, undersöka och förklara hur företrädesvis svenska professionella historiker, från 1800-talets första hälft fram till idag, har behandlat förlusten av Finland 1809 och förhållandet mellan Sverige och Finland decennierna därefter. Huvudspåret

har varit att diskutera uppfattningen om rikssprängningen som ett svenskt nationellt trauma.

På 1830-talet publicerades de första historiska framställningarna om finska kriget och dess följder. Våldigt få av dessa skrevs av professionella historiker verksamma vid något universitet; det enda undantaget var Erik Gustaf Geijer. Skribenterna var ofta tidigare deltagare i kriget, publicister eller ämbetsmän. I fokus stod frågan om vem som bar skulden för förlusten: var det kungen, de höga befälen eller de finska soldaterna? På 1830-talet utbröt en debatt om vad rikssprängningen hade betytt för i synnerhet Finland under 1810- och 1820-talen. Här menade vissa, som t.ex. Adolf Ivar Arwidsson, att Finland var hårt styrt av den nya ryska övermakten, medan andra, t.ex. Israel Hwasser och Erik Gustaf Geijer, ansåg att Finland hade kommit ganska väl ut ur kriget då kejsar Alexander visat finländarna såväl ett nationellt som ett konstitutionellt intresse. Geijer menade också att 1812 års politik var den bästa att bedriva under "givna förhållanden och omständigheter". I väldigt liten grad betraktades rikssprängningen som en nationell katastrof utifrån svensk horisont.

Framställningarna om finska kriget och dess följder påverkades därefter mycket av att den akademiska historieskrivningen, från slutet på 1800-talet och några decennier in på 1900-talet, på många sätt hade en nationalistisk agenda och främst inriktades på staten och dess funktioner i fråga om exempelvis kungars politik, diplomati och krig. Fram till 1960-talet dominerade därför tre teman när professionella historiker behandlade rikssprängningen: orsakerna till att kriget förlorades, tolkningar av innebörden i och de omedelbara konsekvenserna av fredsuppgörelsen i Fredrikshamn, samt Karl Johans agerande från ankomsten till Sverige 1810 till Åbo möte 1812. Centralt för det historienationalistiska perspektivet runt sekelskiftet 1900 var att påvisa Sveriges aktningvärda ålder och höga status. Därför sågs det som en nationell nesa och skam när denna stormaktsdröm, med den definitiva förlusten av Finland, föll i kras.

Historiker verksamma efter 1960-talet har i allt högre grad ifrågasatt de nationalistiska perspektiven på rikssprängningen. Man har betraktat konsekvenserna av freden i Fredrikshamn och 1812 års politik utifrån längre tidsperspektiv. Fortsatta likheter och samarbeten mellan Sverige och Finland har framhållits. Nya utgångspunkter har presenterats i termer av centrum–periferi i stället för det tidigare så dominerande stat–nation. De faktiska förbindelserna och uppfattningarna, på 1810- och 1820-talen, över Bottenhavet har börjat kartläggas vad det gäller exempelvis opinioner, ekonomisk verksamhet samt sociala förbindelser och migration. Även om en del historiker alltjämt förfäktar att förlusten av Finland utgjorde ett stort nationellt trauma i det tidiga 1800-talets Sverige, så visar empiriska studier om bl.a. politiskt tryck från 1810- och 1820-talen att detta axiom behöver nyanseras och problema-

tiseras avsevärt. Här öppnas således ett nygammalt forskningsfält som med nya perspektiv och samtida källmaterial kan ge oss svaren på hur man under 1810- och 1820-talen, i såväl Sverige som Finland, praktiskt och ideologiskt i skilda samhällsklasser och i olika geografiska regioner förhöll sig till den nya statspolitiska situation som fredsuppgörelsen i Fredrikshamn innebar. Historien och den historiska debatten om rikssprängningen är följaktligen långt ifrån färdigskrivna eller avslutade.

The construction of a national trauma: Swedish history writing of the 1809 disunion

The article is a historiographical study of the disunion in 1809 and relations between Sweden and Finland in the following decades, as viewed chiefly by Swedish historians in the nineteenth and twentieth centuries. Any number of historical accounts written since the end of the nineteenth century have described the Treaty of Fredrikshamn, signed on 17 September 1809, as a national catastrophe or trauma, implying that all the Swedish public, regardless of social class, mourned the loss of the eastern half of the country to Russia.

Despite the fact that the subject of history, at least the academic variety, has long since abandoned a nationalistic perspective, the view of the disunion as a national Swedish catastrophe in some measure lives on. Nevertheless, relatively recent research has shown that this interpretation is problematic for a variety of reasons. Studies of public opinion in the 1810s and 1820s, for example, have found that regret at the loss of Finland was at best muted. Moreover, it has been pointed out that terms such as 'Swedish' and 'Finnish', or 'Sweden' and 'Finland', had meanings at the start of the nineteenth century that were completely different from those a century later, not to mention from today. Therefore it is misleading to interpret the disunion in nationalistic terms.

It cannot have escaped many that historians have long been exercised by how the loss of Finland was handled in Sweden in the early nineteenth century, while in conjunction with the anniversary in 2009, several new books and anthologies have been published that offer new perspectives on events in 1809 and their consequences for both Sweden and Finland. This article thus considers the full range of views on the disunion that have been current in Sweden since very first – an approach to Swedish research on the loss of Finland never attempted before.

The article opens with an analysis of attitudes in the 1830s towards the Finnish war and its consequences, at a time when the historian Erik Gustaf Geijer and others were particularly occupied by the issues. There was hardly any mention of Sweden's war losses as a national catastrophe; rather, their main concern was the constitutional consequences for Finland. The rise of the

belief in the later nineteenth century that the Swedish nation had ‘mourned’ Finland is then traced. Finally, shifts in perspective on the Finnish war noted since 1960 are discussed, reflecting the increasing concern with questioning, problematising, and nuancing how historians in the early nineteenth century viewed the disunion.

Key words: historiography, Finnish war, Swedish–Finnish disunion 1809, national trauma

Noter

- 1 Några exempel är: S. J. Boëthius, *Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar* del 5, Stockholm 1879; Clas Theodor Odhner, *Läroboken i fäderneslandets historia samt grunddragen af Norges och Danmarks historia – För förskolans lägre klasser*, Stockholm 1902; Sam Clason och Emil Hildebrand, *Sveriges historia*, Stockholm 1910; Carl Grimberg, *Svenska folkets underbara öden VIII. 1809 års män, Karl Johans och Oskar I:s tid samt vårt näringsliv och kommunikationsväsen under teknikens tidevarv*, Stockholm 1923; Ingvar Andersson, *Sveriges Historia*, Stockholm 1938; Torvald T:son Höjer, *Carl XIV Johan – Kronprinstiden*, Stockholm 1943; Lars Elenius, ”Förlusten av Finland – ett svenskt trauma”, i *Svenska överord*, (red) Ralf Granqvist, Eslöv 1999.
- 2 För en redogörelse för detta tal, se Sture M. Waller, *Georg Carl von Döbeln – Studier i Sveriges militära och politiska historia 1808–1813*, Lund 1947, s. 262; Elenius, s. 76.
- 3 För en allmän diskussion om förändringen av de nationella identiteternas innebörd under 1800-talet, se t.ex. Eric Hobsbawm, *Nationer och nationalism*, Stockholm 1994, s. 134f.
- 4 Åke Sandström, ”Sökandet efter en ny svensk identitet – Om svensk självsyn och synen på Finland 1808–1860”, i *Maktens mosaik – Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, (red.) Max Engman och Nils Erik Villstrand, Helsingfors 2008, s. 486.
- 5 För vidare resonemang om det knepiga med att tala om ”svenskar” och ”finnar” som olika nationaliteter i Sverige innan 1809, se Per Olof Sjöstrand, *Hur vanns Finland för Sverige – En historia för nationalstater*, Uppsala 1996, s. 31; Torkel Jansson, ”Eine historische Auseinandersetzung. Als die schwedische Bürgernation den Grossmacht ablösen sollte”, *Acta Historica Tallinnensia*, Tallinn 2001, s. 7.
- 6 Matti Klinge, *Runebergs två fosterland*, Helsingfors 1983, s. 10ff; Torbjörn Eng, *Det svenska väldet: ett konglomerat av uttrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte*, Uppsala 2001, s. 29ff. Här menar Eng bl.a. att det är missvisade att tala om Finland som en separat enhet eller nation vid tiden för rikssprängningen. Jonas Nordin har en motsatt uppfattning: han anser att finnarna, utifrån såväl historiska som språkliga grunder, redan på 1700-talet sågs som ett från svenskarna åtskilt folk. Se Nordin, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*, Stockholm 2000, s. 301. Eng argumenterar övertygande för att så inte var fallet, se Eng, s. 294ff.
- 7 Elenius 1999, s. 75. Mikael Alm delar Elenius åsikter (dock utan att hänvisa till honom) och skriver, utan att argumentera utifrån samtida källor, att fredsslutet 1809 var ”en oerhörd katastrof” som blivit ”förträngd i det kollektiva minnet”. Se Alm, ”Kring märkesåret 1809: statskuppen, konstitutionen och rikssprängningen”, *Historisk Tidskrift* 2010:1, s. 61ff.
- 8 Jan Samuelsson, *Eliten, riket och riksdelen. Sociala nätverk och geografisk mobilitet mellan Sverige och Finland 1720–1820*, Helsingfors 2008, s. 192.
- 9 Sandström 2008, s. 386.

- 10 Henrik Edgren, *Publicitet för medborgsmannavett. Det nationellt svenska i Stockholmstidningar 1810–1831*, Uppsala 2005, s. 223ff.
- 11 Ainur Elmgren, ”Myterna kring 1809”, debattartikel på *Scandias* hemsida 2010-03-03. Se <http://www.tidskriftenscandia.se/sites/default/files/ainur%201809.pdf>.
- 12 Jag kan givetvis inte göra anspråk på att täcka in all forskning i Sverige om 1809 och de efterföljande årtiondena. Biografierna, översiktsarbetena, delstudierna, pamfletterna och diktningen om finska kriget och dess konsekvenser är mycket omfattande till antalet; såväl i Sverige som i Finland. Avsikten är istället att presentera några av de huvudperspektiv som har genomsyrat svensk historieskrivning om finska kriget och dess följder.
- 13 Däremot finns en ny historiografisk granskning av skildringar av Finland under autonomi-tiden, se Alexander Kan, ”Storfurstendömet Finland 1809–1917 – dess autonomi enligt den nutida finska historieskrivningen”, *Historisk Tidskrift* 2008:1.
- 14 Med 1809 års män avses alltså några av de politiker, ämbetsmän och militärer som var engagerade i författandet av den nya konstitutionen. Dessa var bl.a. Hans Järta, Carl von Rosenstein, L.A. Mannerheim, A.G. Silverstolpe, G.A. Silverstolpe, Fredrik Skjöldebrand och Carl Johan Adlercreutz.
- 15 Se t.ex. Boëthius, s. 358.
- 16 Se t.ex. diskussionen i *Allmän Politisk Journal* (1811-09-14); *Skandinaven* (1812-04-25); och *Nya Posten* (1812-05-08).
- 17 Den aktuella strofen löd: ”O!, Älska vi vårt land, nog ha vi land att skydda./Låt Svea, dina berg fördubblad ge sin skatt./låt skörden blomstra opp i sina skogars natt./Led flodens böljor kring som tamda undersäter,/och inom Sveriges gränser erövra Finland åter. Se i Esaias Tegners samlade skrifter.” första bandet. Stockholm 1893, s. 190.
- 18 För vidare resonemang kring hur Finland diskuterades i den svenska opinionen under 1810- och 1820-talen i Edgren 2009, s. 331.
- 19 I uggleupplagan (1904–1926) av *Nordisk Familjebok* beskrivs Jan Peter van Suchtelen på ett tämligen nationalistiskt och Sverigevänligt sätt. Där skrivs bl.a. att han efter kriget blev rysk ambassadör i Sverige och snart visade sig vara en skicklig förhandlare och diplomat, angelägen om att utplåna de ”bittra känslor som kriget och förlusten av Finland väckt”. Han blev också ”en varm vän” av Sverige och uppskattad på många sätt. Han dog i januari 1836 och begravdes på Solna kyrkogård.
- 20 Gustaf Unonius, *Gustaf eller den finska flykten*, Stockholm 1829, s. 15ff.
- 21 Unonius, s. 15ff.
- 22 Carl Johan Holm, *Anteckningar över Fälttåget emot Ryssland åren 1808 och 1809*, Stockholm 1836.
- 23 Gustaf Adolf Montgomery, *Historia över kriget emellan Sverige och Finland*, Örebro 1842.
- 24 Se t.ex. Sten Carlsson, ”Slaget vid Lappo. Verklighet eller myt”, *Scandia* 1947:2, s. 184. Här på-talar Carlsson att den historiska forskningen sedan lång tid tillbaka ifrågasatt Runebergs framställningar om finska kriget. I det här fallet handlar det om den militära betydelsen av slaget vid Lappo i juli 1808. Om Runebergs medvetet överdrivna angrepp på några av befälhavarna i den finska armén, t.ex. W.M. von Klingspor, se Sture M. Waller, ”Finska arméns reträtt från Tavastehus till Österbotten våren 1808”, *Scandia* 1948:1, s. 96. Här försvarar Waller Klingspors befälskap och betonar att kritiken mot Klingspor i hög grad var en efterhandskonstruktion underbläst av bl.a. Carl Johan Holm, Johan Ludvig Runeberg och Fredrik Cygnaeus. I samtiden fick Klingspor erkännande av såväl vänner som fiender. Se Waller 1948, s. 114. Om det tveksamma i att anklaga de ledande befälen och kungen för förlusten av Finland, se även Martin Hårdstedt, *Om krigets förutsättningar – Den militära underhålls-problematiken och det civila sambället i norra Sverige och Finland under finska kriget 1808–1809*, Umeå 2002, s. 337. I Finland växte för övrigt alltmer övertygelsen, från hundraårsjubileet av finska kriget 1909, om att Runebergs tolkningar av kriget representerade ”förlegade ideal som inte ens 1900-talets krig kunde återuppliva”. Se Elmgren.

- 25 Kari Tarkiainen, *Finnarnas historia i Sverige*. del 2, Helsingfors 1993, s. 72.
- 26 Israel Hwasser, *Om allians-traktaten emellan Sverige och Ryssland år 1812. Politisk betraktelse öfver Nordens nuvarande ställning*, Stockholm 1838, s. 15ff.
- 27 Hwasser 1838, s. 15ff.
- 28 Hwasser 1838, s. 15ff. För en vidare diskussion om Hwassers uppfattningar om förhållandet mellan Sverige och Finland efter 1809, och inte minst om de gemensamma dragen länderna emellan, se Torkel Jansson, *Rikssprängningen som kom av sig. Finsk-svenska gemenskaper efter 1809*, Stockholm 2009, s. 63ff.
- 29 Adol Ivar Arwidsson, *Finland och dess framtid*, Stockholm 1838, s. 3.
- 30 Arwidsson 1838, s. 9ff.
- 31 Arwidsson 1838, s. 24f. Med fennoman avses alltså en varm förespråkare för finsk nationalism, framförallt utifrån att det finska språket skulle få en plats i stats- och kulturlivet i Finland. Fennomanin blev från 1850-talet en masspolitisk rörelse.
- 32 Arwidsson 1838, s. 26.
- 33 Arwidsson 1839, s. 73. För liknande budskap hos Arwidsson, men lanserade redan på 1820-talet, se hans artiklar i *Nya Extra Posten*, nr 76, 1820 och nr 78, 1820.
- 34 Israel Hwasser, *Om Borgå Lantdag och Finlands ställning 1812 i anledning af herr Geijers recension af skriften "Om allians-traktaten emellan Sverige och Ryssland år 1812"*, Uppsala 1839, s. 3.
- 35 Hwasser 1839, s. 34.
- 36 *Litteraturbladet*, nr 12, december 1838.
- 37 *Litteraturbladet*, nr 12, december 1838. Geijers inställning till Karl Johans politik angående Ryssland och Finlands position i storfurstendömet utlöste för övrigt en omfattande debatt i tidningar som *Aftonbladet* och *Dagligt Allehanda*. Från liberalt håll, t.ex. i *Aftonbladet*, gillades inte alls Ryssland, därmed kritiserades också Geijer. Se Jansson 2009, s. 76ff.
- 38 *Litteraturbladet*, nr 12, december 1838.
- 39 Adolf Ivar Arwidsson, *Finlands nuvarande stats-författning. Ett försök att förena de stridiga åsikterna hos Herrar Hwasser och Pekka Kuoharinen af Olli Kekäläinen*, Stockholm 1840, s. 24f.
- 40 För en diskussion om denna skrift och om Arwidssons helomvändning, se Jansson 2009, s. 80.
- 41 C.F. von Burghausen [Paavo Suomalainen], *Ett och annat om Finland, andra upplagan, tillökt censuren, Sveriges ställning till Ryssland och thronföljarens besök*, Stockholm 1843.
- 42 Sven Eriksson, *Svensk diplomati och tidningspress under Krimkriget*, Stockholm 1939, s. 175.
- 43 Cit. Tarkiainen 1993, s. 122.
- 44 Tarkiainen 1993, s. 120ff.
- 45 Se t.ex. Adolf Ivar Arwidsson, *Ett 'Gifakt' i sinom tid*, Stockholm 1855; Emil von Qyanten, *Fennomani och Skandinavism*, Stockholm 1855.
- 46 Rolf Torstendahl, *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820 – 1920*, Uppsala 1964, s. 181ff.
- 47 Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider – Bruk av debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001, s. 94.
- 48 Martin Hårdstedt påpekar t.ex. att skribenterna i generalstabsverket huvudsakligen diskuterade den rörliga krigföringens utfall och möjligheter. Han skriver att arbetet kan ses som en "typisk fallstudie utförd av militärer styrd av klara nyttoaspekter". Den empiriska grundforskningen är imponerande, men många viktiga aspekter tas inte upp alls. Det gäller exempelvis psykologiska faktorer och hur civilsamhället påverkades. Se Hårdstedt, s. 42.
- 49 Historikern och läroboksförfattaren Claes Theodor Odhner yttrade i sitt inträdestal till Svenska Akademien 1885 att historieskrivaren, med en sann och ren kärlek till fosterlandet, skulle tillfredsställa "både fosterlandskärlekens och den historiska sanningens fordringar". Se t.ex. Gunnar Richardson, *Kulturkamp och klasskamp. Ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1880-talet*, Göteborg 1963, s. 88.

- 50 För en allmän diskussion om den historiska forskningens olika synsätt på Gustav IV Adolf, se Sten Carlsson och Jerker Rosén, *Svensk historia II. Tiden efter 1718*, Stockholm 1961, s. 295ff.
- 51 Vad det gäller 1809 års män och deras diskursiva legitimering av statskuppen, se Anders Sundin, *1809 – Statskuppen och regeringsformens tillkomst som tolkningsprocess*, Uppsala 2006.
- 52 Hugo Larsson, *Sveriges deltagande i den väpnade neutraliteten 1800–1801, efter akter i Stockholm och Köpenhamn*, Lund 1888; J.W. Nilsson, *De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Frankrike under Gustav IV Adolf*, Uppsala 1899; Grimberg 1923.
- 53 Sam Clason, *Gustav IV Adolf och den europeiska krisen under Napoleon – Historiska uppsatser av Sam Clason*, Stockholm 1913; Anders Grade, *Sverige och Tilsit-alliansen*, Lund 1913.
- 54 Sten Carlsson, *Gustav IV Adolfs fall. Krisen i riksstyrelsen, konspirationen och statsväkningen*, Lund 1944, s. 391; Carlsson och Rosén, s. 297.
- 55 *Nordisk Familjebok*, andra uppl., 1909. Artikeln är författad av L.W.A. Stawenov.
- 56 *Nordisk Familjebok*, tredje uppl., 1928. Artikeln är författad av Anders Grade.
- 57 Sten Carlsson och Torvald T:son Höjer, *Den svenska utrikespolitikens historia* del III, Stockholm 1954, s. 134f. Om livet på Sveaborg för de 6750 soldater och officerare samt 2 000 övriga invånare – som officerarnas och manskapets hustrur med barn –, se Ann Hörnell, "Livet på Sveaborg", i *Stormvindar – en bok om ödesåret 1809*, (red.) Ingvar von Malmberg, Stockholm 2009.
- 58 Clas Theodor Odhner, *Lärobok i fäderneslandets historia samt grunddragen af Norges och Danmarks historia. För skolans högre klasser*, åttonde delvis omarbetade upplagan, Stockholm 1899, s. 294. Vad gäller Sveaborgs stora betydelse, se även Carlsson och Rosén, s. 286.
- 59 Hårdstedt, s. 337ff. Författare, utanför historikerskrået, har givetvis också skrivit uttömmande böcker om finska kriget. Se t.ex. Allan Sandström, *Sveriges sista krig*, Stockholm 1994, s. 24, 58. Där beskrivs förloppet från krigsutbrottet den 21 februari till freden i Fredrikshamn den 17 september 1809. En stor del av skulden för förlusten av kriget läggs på Gustav IV Adolf och på Cronstedts övergivande av Sveaborg. Ett annat exempel på en bok om finska kriget som är författad utanför det professionella historikerskrået är Anders Persson, *1808: gerillakriget i Finland*, Stockholm 1986. Om gerillakrigföringen under finska kriget, se även Magnus Mörner, "Can the 'Little War' in Finland in 1808 Be Fruitfully Compared with the Spanish Guerrilla?", *Militärhistorisk tidskrift* 2008.
- 60 Carlsson och Höjer 1954, s. 134.
- 61 Odhner 1899, s. 298. Carl Grimberg lägger stor vikt vid "sveket" och benämner de finländare, från i synnerhet de högre samhällsklasserna, som snabbt och lydigt accepterade tsarens spira, som "landsförrädare". Den finska allmogen kunde dock, enligt Grimberg, aldrig förstå värdet av en befrielse från "det gamla moderlandet". Det var "de högre herremännen" som bistått de ryska statsmännen och generalerna att bemäktiga sig Finland. Dock menade Grimberg att "deras efterkommande skulle få smaka bittra frukter av fäderns trohetsbrott". Se Grimberg, s. 310ff.
- 62 Clas Theodor Odhner, *Lärobok i Fäderneslandets historia: samt grunddragen af Norges och Danmarks historia för skolans lägre klasser*, Stockholm 1870, s. 151; Clas Theodor Odhner, *Lärobok i Fäderneslandets historia samt grunddragen af Norges och Danmarks historia för skolans lägre klasser*, Stockholm 1880, s. 146; Clas Theodor Odhner, *Lärobok i fäderneslandets historia samt grunddragen af Norges och Danmarks historia för skolans lägre klasser*, Stockholm 1891, s. 171.
- 63 Odhner 1899, s. 298.
- 64 Harald Hjärke i *Hufvudstadsbladet*, 1918-05-18, cit. Max Engman, "Den unge falkens flykt – Brott och kontinuitet kring Finland 1809", i *Maktens mosaik – Enbet, särart och självbild i det svenska riket*, (red.) Max Engman och Nils Erik Villstrand, Helsingfors 2008, s. 428.
- 65 Om sådana nationalitetsstrider, se t.ex. Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, New York 2000.
- 66 Carlsson och Rosén 1961, s. 313 ff.

- 67 Lars Arne Norborg, *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen*, Stockholm 1993, s. 238f.
- 68 Stellan Dahlgren och Anders Florén, *Att fråga det förflutna – En introduktion till modern historieforskning*, Uppsala 1996, s. 58f.
- 69 För en detaljerad redogörelse för forskningslitteraturen kring 1812 års politik, se Seved Johnson, "1812 års politik", *Scandia* 1985:1, s. 99.
- 70 Carlsson och Höjer, passim.
- 71 Se t.ex. debatten 1948–1950 mellan framförallt Sten Carlsson och Sture M. Waller, men där också Torvald T:son Höjer blandade sig, om Karl Johans villighet att gå i krig mot sina forna franska landsmän. Se Sten Carlsson, "Åbofördraget och krigsrustningarna 1812", *Scandia* 1947; Torvald T:son Höjer, "Den muntliga överenskommelsen i Åbo 1812", i *Historiska studier tillägnade Nils Ahnlund 23/8*, (red.) Sven Grauers och Åke Stille, Stockholm 1949; Sture M. Waller, *Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande*, Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund 1951:37; Sten Carlsson, "Carl Johan i Åbo 1812", *Scandia* 1951:1.
- 72 Carlsson, s. 76.
- 73 Carlsson och Höjer. Einar Carlsson menar att Karl Johan faktiskt hade ambitionen att ta tillbaka Finland. Se Einar Carlsson, "Karl Johans utrikespolitiska program vid ankomsten till Sverige 1810", *Historisk Tidskrift* 1948, s. 341. F.W. Morén hävdar emellertid motsatsen. Se hans recension av Torvald T:son Höjers biografi om Karl Johan, *Historisk Tidskrift* 1944, s. 341. Sture M. Waller påpekar att Karl Johan i ett första fördragsutkast till Åboförhandlingarna hade med en formulering om att Åland skulle tillfalla Sverige som ett bevis på de vänskapliga förhållandena mellan kejsar Alexander och Karl Johan. Se Sture M. Waller, "Åbomötet 1812 – Ett förbisett aktstycke", *Scandia* 1951:1, s. 64.
- 74 Se t.ex. Clason och Hildebrand, s. 151; Stig Ramel, "1812 års politik – som den var tänkt och som den blev", *Carl Johans Förbundets bandlingar*, Stockholm 2006, s. 10. Om den stora betydelsen, för såväl Sverige som Ryssland, av de vänskapliga förbindelserna mellan Karl Johan och kejsar Alexander, se Johnson, s. 126.
- 75 Seve är alltså bergskedjan mellan Sverige och Norge. Cit. ur *Allmänna Journalen*, nr 136, 1814-06-16.
- 76 Ett exempel på ett sådant projekt är "Svenskt i Finland – finskt i Sverige" som tar upp förbindelser mellan Finland och Sverige sedan medeltiden fram till idag. Inom detta projekt har det (2005–2007) producerats fyra antologier. En del som har fokuserat på perioden 1720–1860 är underprojektet "Delar i dialog. Integrativa och desintegrativa krafter och processer i Sverige och Finland". Inom detta utgavs antologin *Maktens mosaik – Enbet, särart och självbild i det svenska riket* (2008) med Max Engman och Nils Erik Villstrand som redaktörer. Några exempel på antologier som har utgått från konferenser om forrådet av Norden efter 1809 är: *Det hotade landet och det skyddade. Sverige och Finland från 1500-talet fram till våra dagar*. *Historiska säkerhetsbetraktelser* (1999) med Anders Björnsson och Tapani Suominen som redaktörer; *Sverige i fred: statsmannakonst eller opportunism. En antologi om 1812 års politik* (2002) med Tapani Suominen som redaktör samt *Det nya Norden efter Napoleon* (2004), redigerad av Max Engman och Åke Sandström.
- 77 Torkel Jansson, "Två stater – en kultur", i *Sverige i fred: statsmannakonst eller opportunism? En antologi om 1812 års politik*, Stockholm 2002, s. 151ff.
- 78 Ramel 2006, s. 13ff. Om den svenska neutralitetspolitikens långa kontinuitet, se t.ex. Heikki Talvitie, "Sverige och 1812 års politik", i *Sverige i fred: statsmannakonst eller opportunism? En antologi om 1812 års politik*, Stockholm 2002. Om svårigheterna att dra paralleller mellan 1812 års politik och svensk neutralitetspolitik under 1900-talet, se Krister Wahlbäck, *The Roots of Swedish Neutrality*, Stockholm 1986.
- 79 Jansson 2009, s. 44ff.
- 80 Elenius, s. 75.
- 81 Elenius, s. 76.

- 82 Elenius, s. 88.
- 83 För en vidare diskussion om detta svenska historiska bortglömmande av Finland, se bl.a. Klinge, s. 15ff; Lauri Karvonen, "Likadan på ett annat sätt. Sverige som motpol eller modell", *Historisk Tidskrift för Finland* 1992, s. 53f och Sjöstrand, s. 29ff. Den finske historikern Emerik Olsoni menar att den svenska historieforskningen fram till mitten på 1960-talet ännu inte övergivit tanken på nationalstaterna Sverige och Finland som utgångspunkter när historien före 1809 utforskades. Se Emerik Olsoni, "Nationalstatens idé och dess inverkan på svensk historieskrivning om Finland", *Nordisk Tidskrift*, Stockholm 1966, s. 73.
- 84 Sandström 2008, s. 386.
- 85 Sandström 2008, s. 401.
- 86 Sandström 2008, s. 387.
- 87 Om den västra arméns marsch till Stockholm och vistelse där, se Mats Hemström, *Marschen mot makten. Västra arméns revolt och väg till Stockholm 1809*, Uppsala 2005.
- 88 Åke Sandström, "Den svenska identiteten och synen på Finland 1808–1860", i *Statsmannakonst eller opportunistik? En antologi om 1812 års politik*, (red.) Tapani Suominen, Stockholm 2002, s. 195ff.
- 89 Sandström 2008, s. 388.
- 90 Åke Sandström, "Sverige 1809–1864", i *Det nya Norden efter Napoleon*, (red.) Max Engman och Åke Sandström, Stockholm 2004, s. 124; Sandström 2008, s. 389.
- 91 Sandström 2002, s. 198; Sandström 2004, s. 128.
- 92 Henrik Edgren, "Nationell glömska, katastrof eller ointresse? Finland i Sverige efter riksprängningen", i *Stormvindar – en bok om ödesåret 1809*, (red.) Ingvar von Malmborg, Stockholm 2009, s. 313f.
- 93 Edgren 2009, s. 313f och s. 316.
- 94 Se vidare i Edgren 2009, s. 316; Alm, s. 61.
- 95 Sandström 2002, s. 200.
- 96 Se t.ex. Eriksson; Åke Holmberg, *Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt*, Göteborg 1946; Ernst Brydolf, *Sverige och Runeberg 1849–1863*, Helsingfors 1966; samt Sandström 2004.
- 97 Tarkiainen 1993; Kari Tarkiainen, "Svenska finlandsuppfattningar under 200 år", i *Det botade landet och det skyddade. Sverige och Finland från 1500-talet till våra dagar. Historiska och säkerhetspolitiska betraktelser*, (red.) Anders Björnsson, Stockholm 1999; Kari Tarkiainen, "Hjärtat eller magen? Reaktionen efter riksdeleningen", i *Stormvindar – en bok om ödesåret 1809*, (red.) Ingvar von Malmborg, Stockholm 2009. Artur Montgomery har kartlagt handeln mellan Sverige och Finland på 1810-talet. Se Artur Montgomery, "De ekonomiska vinningarna för Finland av skilsmässan från Sverige", *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri*, Stockholm 1940. Om samma ämne, se Kurt Samuelsson, "Den ekonomiska betydelsen för Stockholm av Finlands förlust", i *Forum navale. Skrifter utgivna av Sjöhistoriska samfundet*, Stockholm 1945.
- 98 Jan Samuelson, "Ett eller flera länder? Om de sociala nätverken mellan Sverige och Finland under 1700- och 1800-talen", i *Maktens mosaik – Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, (red.) Max Engman och Nils Erik Villstrand, Helsingfors 2008, s. 364ff.